

УДК 101.1:316.2

Чмихун С. Є.

ЗНАННЄВИЙ ПРОСТІР СОЦІАЛЬНОЇ БУТТЄВОСТІ

Розглянуто протікання соціальної буттєвості, подієвість і темпоральність якої резервується соціальним знанням. Через ускладнення життєдіяльності, появу нових сфер й елементів у його структурі спостерігається не лише розширення теоретико-методологічного потенціалу пізнання, але і його результативної бази.

Ключові слова: соціальна буттєвість, соціальне знання.

Рассматривается протекание социальной бытийственности, событийность и темпоральность которой резервируется социальным знанием. С усложнением жизнедеятельности, появлением новых сфер и элементов в его структуре наблюдается не только расширение теоретико-методологического потенциала социального познания, но и его результативной базы.

Ключевые слова: социальная бытийственность, социальное знание.

This article is about that the passing of social reality, its newsworthiness and temporality, is reserved by social knowledge. The social knowledge is personified; it reflected in itself both a personal bias of some cognoscitive individual, its interest and an expedience of activity. It is able to acquire any different form, given in its hypostasis: fragments, events, situations, texts, signs, symbols, stereotypes of actions and acts as well, their normative patters and others.

The keywords: social reality, social knowledge.

Розвиток сучасної соціальної філософії сьогодні практично неможливий без нового рішення фундаментальних проблем, що виникають при взаємодії філософської думки з процесами соціальної трансформації суспільства і зміщення центру наукових інтересів соціально-гуманітарного знання у сфери буттєвості людини в просторових структурах соціуму. У різноманітті філософських горизонтів все більше значення набуває дослідження соціально-знаннєвого простору особистості. Така зацікавленість обумовлена тим, що у вітчизняній філософській традиції довгий час позапросторовий аналіз буття особистості спрощував проблемне поле філософського осмислення знаннєвих структур суспільного життя. Дослідження знаннєвого простору особистості дозволяє не лише виразити соціальний бік людського буття, але й глибше осмислити уявлення про структуру простору соціуму, які змінилися, що для соціальної філософії актуально завжди. Аналіз соціально-знаннєвого простору соціальної буттєвості різних спільнот в умовах соціуму, який глобалізується, дає можливість із нових теоретичних позицій виявити взаємодію індивідуального і суспільного в проблемних полях соціально-філософського знання.

Мета статті – аналіз нової концепції соціально-знаннєвого простору сучасного суспільства, що зумовлене необхідністю показати, яким чином, допомагаючи набувати або утримувати соціальні позиції й статуси, зберігаючи або збільшуючи соціальні дистанції, соціальне знання прагне інституціонально закріпити своє місце в устрої суспільства. В епістемологічному контексті аналіз різних інституціональних

зв'язків між структурними елементами соціального знання допомагає осмисленню латентних структур соціальної буттєвості.

Специфіка соціального знання полягає в самому об'єкті, інформацію про який воно містить в собі. Це природа, трансльована в соціум, усе різноманіття діяльності людей, всіх її видів і форм. У життєдіяльності людей складно переплітається об'єктивне і суб'єктивне, свідоме і стихійне, раціональне і ірраціональне. У соціальній активності люди по-різному виражають свої інтереси, вони ставлять певні цілі й досягають їх, задовольняють різноманітні потреби. Усе це виступає змістом соціального знання та зумовлює його специфіку.

У соціальному знанні суб'єктивний вимір наявний більшою мірою, ніж в інших видах знань (технічному або природничому). Складаючи уявлення про самих себе, люди підсумовують це в досить оригінальних формах. Те, що втілюється в конфігурації їхнього побутування, утілюється в досвід, що створює життєвий світ суб'єкта, його соціальну буттєвість.

Процес інституалізації знанневого простору суспільства – предмет багатьох міждисциплінарних досліджень. Його дослідження проводили фахівці різних наук, які вивчають суспільство й процеси життєдіяльності людей, серед яких особливе місце займають учені – філософи, історики, соціологи, антропологи, психологи. Аналіз науково-теоретичних і методологічних досліджень соціального знання дозволяє визначити основні положення й напрямки, існуючі підходи й ступінь ефективності вирішення основних проблем. Особливе місце в розробленні проблеми соціального знання займають праці, де виявлено критерії його науковості, досліджено закономірності функціонування окремих сфер особистості, громадського життя й суспільства загалом.

Дослідження соціального знання в контексті його історичної інституалізації та соціокультурної динаміки проводили Р. Абдєєв, О. Голобуцький, В. Кушерець, О. Назарчук, В. Федотова, Ю. Федоров, О. Шевчук. Методологічні питання соціального знання, його місце в системі пізнавальних процедур наведено в працях Т. Куна, М. Полані, К. Поппера, Б. Рассела, П. Фейєрабенда, А. Уайтхеда.

Особливе значення має те, що в зміст соціального знання входить різного роду нормативність, на що справедливо вказують дослідники П. Бергер, Т. Лукман. Будь-яке людське знання, на їхню думку, накопичується й передається в конкретних соціальних ситуаціях, «в результаті чого “знання” стає “зрозумілою реальністю” для пересічної людини» [1, с. 12–13].

Сучасний український дослідник В. І. Кушерець наголошує на зростаючій ролі освіти, інтелектуалізації й інформатизації соціального середовища, а також на формуванні соціальних умов входження України у світовий процес глобалізації. У монографії «Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій» В. І. Кушерець порушує й аналізує проблему необхідності твердження параметрів сучасної парадигми знанневого простору, розглядає людський фактор у соціальній трансформації і його творчий потенціал, знання й духовність, як підставу для перебудови соціальних систем на основі знань. У розділі «Інформатизація – ключовий фактор соціальної інтелектуалізації» він пише: «Останнім часом людство усвідомило, що знання у вигляді інформації – не менш, а навіть більш важливий фактор розвитку,

ніж речовина, енергія й інші ресурси» [5, с. 169].

Перебіг соціальної буттєвості, її подійність і темпоральність резервується соціальним знанням. Це оповідь не тільки про те, що відбувалося і як, але і з якими чуттєво-емоційними переживаннями було пов'язано. Соціальне знання персоніфіковане, воно відбиває в собі особистісну пристрась суб'єкта, що пізнає, його інтерес і доцільність діяльності. У цій формі воно здатне набувати всіляких форм, даностей: фрагменти, події, ситуації, а також тексти, знаки, символи, стереотипи дій і вчинків, їхні нормативні зразки та інше.

Уплітаючись у складну природу теоретичних узагальнень, соціальне знання будується на емпіричній основі. До його складу входить загальне й закономірне в сполученні з окремим, індивідуальним, унікальним. Будучи за своєю природою евристичним, воно базується нерідко на інформації біографічній й автобіографічній, допускає експертизу й опитування, апелює до думки, консенсусу.

Зміст соціального знання містить у собі не тільки зв'язок з фактами [7], які відображають події, явища громадського життя, але й те, що пов'язане із системою вимог до поведінки людей, оформлених у кодекси, статuti, приписи. Соціальна буттєвість вимагає впорядкованості, організованості, згуртованості – це відомості, які пов'язані з контролем за діяльністю людей, її регламентацією. Так, у соціальному знанні фактичне знання співіснує з нормативним, сукупністю постулатів, які соціум висуває суб'єктові, як обов'язкової дії. Це так зване нормативне знання вміщене в систему суджень або висловлювань, що схвалюють або засуджують щось, мають документальний і недокументальний характер. Нормативне знання припускає особливий ступінь соціальної зрілості суб'єкта, його свідомості й компетентності. Воно виступає показником ступеня засвоєння ним звичаїв, традицій.

Нормативне знання відбиває повинність як складний процес, пов'язаний з існуванням регулятивної системи соціуму, та з механізмом його відтворення. Повинність як соціальна необхідність забезпечує механізм керування поведінкою соціального суб'єкта, таким чином доводить до його свідомості показники належної поведінки.

Завдяки нормативному знанню складається й неоднорідна регулятивна система, що дозволяє підтримувати громадський порядок, соціальну згоду, дисципліну громадян, їхнє взаєморозуміння, ставлення один до одного й суспільства загалом. Нормативне знання складається різними шляхами: від свідомого введення обмежень поведінки людей для організації тієї чи іншої професійної діяльності й здійснення громадського порядку (адміністративна норма, юридичний закон) до стихійних і спонтанних процесів утворення норм, пов'язаних зі здоровим глуздом, життєвою мудрістю, що зумовлюють солідарність, співдружність людей у їхній повсякденній активності.

Однак основний вплив на нормотворчість здійснює ціннісно-оціночне відбиття соціальної реальності, що знаходить себе в конструюванні ідеалу як досконалого взірця. Система оцінок виступає оригінальним елементом в інформаційній базі соціального знання, тому що в ній фіксуються важливі для суспільної діяльності якості явищ, процесів, подій. З одного боку, оцінка фіксує об'єктивність соціальної реальності, а з іншого – ставлення соціального суб'єкта до цієї реальності з погляду її

визнання або невизнання, схвалення або несхвалення.

Окремі сфери соціальних знань визначені ціннісно-оціночною модифікацією. Так, наприклад, етика виходить із категоріально-понятійного апарату, зумовленого дихотомічним розподілом соціальної активності суб'єкта на добро і зло, а естетика – на прекрасне і потворне, праксеологія – користь і шкоду. Ціннісно-оціночна характеристика соціального знання пов'язана з актом вибору, системою переваг, орієнтовною діяльністю суб'єкта в його гносеологічному й евристичному полі діяльності. Пріоритетність і перевага виступають збудниками соціальної творчості, розширенням духовної й предметно-практичної сфер соціальної діяльності. Тут оцінка діє на двох рівнях: на рівні практичної дії, що транслюється в навичках, звичках, образах дій, стилі поведінки й на рівні нормативної імперативності. Імперативність виражена в системах контролю, принципах керування, проектах організації соціальної взаємодії. Слід зазначити, що ціннісно-оціночний зміст соціального знання поширюється не тільки на предметно-практичну активність соціального суб'єкта, має велике значення в характеристиці інтелектуальної діяльності, коректуючи її кінцеву результативність. Це стосується природних явищ, що входять до сфери людської діяльності (фізико-хімічних, технічних і технологічних).

Ціннісно-оціночний компонент у просторі соціального знання в ході його історичної зміни привів до оригінальних форм фіксації останнього і в сучасному інформаційному суспільстві зумовив його знаково-символічне кодування. Він виявляє нові канали транслювання, містить у собі думку про думку, слова про слова, тексти про тексти. Соціальне знання пронизане діалогікою, йому властива діалогічність як вихідний стан. Змістове наповнення останнього невіддільне від тих способів, через які, за словами М. Фуко, «індивіди або групи індивідів уявляють собі слова, використовують їхню форму і їхній зміст, будують реальну мову, виявляючи або приховуючи в них свої думки, говорять, самі того не відаючи... і від цих думок залишається безліч словесних слідів, які необхідно по можливості розшифрувати й відновити у всій жвавості уявлень, що виражаються ними» [9, с. 249].

Діалогіка соціального знання розширює межі обміну відомостями, співвідношеннями, викладами, включаючи високий ступінь суб'єктивності світу емоцій, переживань, думок, того, що сконцентровано в персоніфікованому бутті людини. У діалозі соціальне знання перебуває через зіткнення суб'єктивних світів, їхніх значеннєвих глибин.

У комунікативних механізмах сучасного інформаційного суспільства соціальне знання знаходить себе в різних кодах, які складаються в тексти й контексти лінгвістичного й нелінгвістичного характеру. Але в тому й іншому випадках зв'язок соціального знання з активністю соціального суб'єкта як свій невід'ємний елемент допускає розуміння в найширшому спектрі його значень. Насамперед саме соціальне знання має світоглядні, загальнокультурні, ментальні й стильові настанов процесів і явищ соціуму. Соціальне знання виходить за межі простої поінформованості. Воно припускає глибинний зміст, що зі зростанням формалізації в сучасній науці значно підсилюється.

Соціальне знання невіддільне від розуміння процедур одержання нового знання,

виявлення «прихованих змістів», а також у реалізації знанневого потенціалу в стратегію дій, стереотипів поведінки, комунікативних практик. Завдяки наявності високого ступеня розуміння соціальне знання набуває особливого якісного стану – софістичності. Мудрість як особливе, відносно самостійне гносеологічне утворення допускає осмислення. Соціальне знання, що розуміється таким чином, уже не є способом критики або руйнування, наприклад, відпрацьованих культурних традицій, які не мають на меті створення й виправдання політичних проектів. Воно виконує функцію механізму формування онтологічної тканини через виявлення структури інваріантів розумових актів, а також здійснює реальне відновлення культури, науки й соціуму через відновлення самої себе як свідомого досвіду.

Проінформованість зведена до осмислення, що має у своєму проекті цілепокладання, – відмітна характеристика знання як соціального феномену.

Як відзначають російські дослідники С. С. Гусев, Г. Л. Тульчинський, «феномен розуміння зумовлений двоякою роллю будь-якого знання, будь-якої інформації. З одного боку, вони становлять фіксацію певного досвіду, відбивають той чи інший фрагмент реальності. З іншого боку, вони є результатом реалізації певних цілей, завдань і настанов досвіду, якому слугує ця інформація. Із цього іншого боку знання слугує немовби оцінним філером для всякого наступного пізнання» [4, с. 21].

Соціальне знання в його герменевтичній спрямованості концентрується в оцінних судженнях і реалізується в індивідуальній свідомості, що припускає особистісний сенс. Пізнання переходить у переживання, що за своїм характером завжди унікальне, неповторне, персональне. Це зумовлює те, що соціальне знання існує не тільки як опис, пояснення, систематизація, класифікація, тобто те, що супроводжує будь-яку організацію інформації, але і як знаково-символічне утворення художньо-образної форми. До соціальної діяльності входять явища, які є предметами праці. З історичним розвитком суспільства вони концентрують у собі інформацію й зберігають її, впливаючи не тільки на інтелектуальний потенціал соціального суб'єкта, але й на емоційний внутрішній світ. Особливе місце серед речей і предметів, що мають таку особливість, посідають твори мистецтва, дизайну, будівництва й садово-паркових композицій. Естетична дійсність виконує евристичну функцію. Витвори художньої творчості містять у собі накопичений художником життєвий досвід, що, втілюючись в естетичний продукт, і є ніщо інше, як знанневий матеріал, зумовлений його світоглядною позицією. Художня форма предметності становить узагальнено-символічне знання про соціальну дійсність, що перебуває неявно, як натяк, здогад, думка, ідеал. У творах мистецтва суспільно значимі символи закріплюють стійкі елементи життєвого досвіду людей, їхнього повсякденного побуту з боку чуттєво-емоційних переживань. У творах мистецтва відбувається візуалізація понять, абстрактно-теоретичних концепцій.

Одним зі складних і неоднозначних питань, пов'язаних з аналізом специфіки соціального знання, є питання про його істинність. Якщо орієнтуватися на класичну інтерпретацію істини як відповідності змісту знання, отриманого суб'єктом пізнання про той чи інший об'єкт, самому цьому об'єкту, то соціальне знання може бути істинним.

Однак можливість отримання такого знання безпосередньо залежить від

специфіки об'єкта (а це соціальна реальність), істинності суб'єкта, що пізнає, носія інтересів, цілей, потреби.

Соціальне знання завжди під впливом суспільних змін, але не завжди відповідає цій динаміці (відстає або випереджає), що й веде за собою появу оригінальних шляхів досягнення стійких уявлень про соціум, а саме зіставлення переконань, кооперування думок, досягнення згоди з використанням устояного категоріального апарату соціального знання, факторів логіки аргументацій знаючого суб'єкта.

Характеризуючи соціальне знання з погляду його істинності, як-то вірогідності, правдивості, адекватності, не можна не враховувати й неправду, оману, дезінформацію, які можуть бути зумовлені індивідуальними особливостями суб'єкта пізнання, його особистісною зміною суспільних явищ. Неправда, як і істина, обов'язкова в характеристиці соціального знання й входить до відповіді на питання, поставлене ще з античності, чому люди, знаючи, як належить чинити, так не чинять.

Неправда – це навмисне піднесення свідомо нещирих уявлень до рангу істинних. Різновидом неправди виступає омана. Вона зумовлена суперечливим ходом розвитку наукового пізнання, а також дезінформацією й демагогією, які пов'язані насамперед трансляцією соціального знання й маніпулюванням ним. Істина й неправда в соціальному знанні мають моральну оцінку. Істина асоціюється із чеснотою, справедливістю, благом, а неправда з пороком, гріхом, корисливістю. Особливим чином неправда в соціальному знанні вплетена у сферу державної політики, укорінилася у сферу масової свідомості, міфологізуючи її. Звертаючись до аналізу неправди в житті суспільства, російський філософ М. О. Бердяєв пов'язує поширення неправди зі зникненням критерію істини або з маніпуляцією неправди, перетворенням її на єдину істину або переведенням неправди в статус обов'язку. «Неправда є головною основою так званих тоталітарних держав, без організованої неправди вони ніколи не могли б бути створені. Неправда навіюється, як священний обов'язок, обов'язок щодо обраної раси, щодо могутності держави, щодо обраного класу» [2, с. 104].

Соціальне знання, що містить у собі перипетії істини й парадокси неправди, не може гарантувати безпомилкові дії людини й людства, які в епоху глобалізації стають небезпечними. Залишається відкритим питання, чи зможуть люди використати позитивний потенціал соціального знання не тільки для благоустрою життя, але й виживання.

Інтерпретація знання як «позаособистісного» обумовлена насамперед проблемами змісту мовних виражень і об'єктивного змісту текстів. Зв'язок цих питань із питаннями онтології знання продемонстрував К. Поппер. Він розрізняє три види сущого, називаючи їх світами, або універсумами: перший світ – це світ фізичних об'єктів або фізичних станів, другий – світ станів свідомості (ментальних станів і диспозицій до дії) і третій світ, до якого належить знання, – «світ об'єктивного змісту мислення, насамперед змісту наукових ідей, поетичних думок і творів мистецтва». Об'єкти третього світу, згідно з К. Поппером, – це теоретичні системи, проблеми й проблемні ситуації, критичні міркування, змісти дискусій, журналів, книг і бібліотек [6, с. 440–441]. К. Поппер вважає помилковою думку, що книга без читача нічого не варта. Він наполягає на об'єктивності існування її змісту незалежно від того,

сприймається вона ким-небудь чи ні: книга залишається книгою, навіть якщо вона ніким ніколи не була прочитана [6, с. 45].

Але теза про автономію третього світу не імплікує тези про те, що його створила не людина. Значення концепції К. Поппера для вивчення проблеми соціального знання як концепції онтологічної визначається двома основними факторами. Перший із них – сама постановка питання про розходження між знанням у суб'єктивному змісті і знанням в об'єктивному змісті та його рішення, що утворює автономність знання в об'єктивному сенсі.

Третій світ – світ об'єктивного знання – це сфера ментальних станів, точніше кажучи, сфера можливості для деяких послідовностей або систем інформативно насичених знаків викликати ті чи інші ментальні стани в різних осіб або соціальних груп, що мають соціальне значення та несуть у собі наслідки для соціуму. Автономність третього світу при такому тлумаченні з'являється, як інформація про можливість стосовно того, можливістю чого вона є. Автономність сфери можливості щодо сфери дійсності.

Сфера можливого багатша, ніж сфера дійсного, і далеко не кожна можливість стає дійсністю. Події, явища, що відбуваються у сфері можливого (наприклад, виникнення нових соціальних теорій), пов'язані з подіями, що відбуваються у сфері дійсного, однак не є їхніми копіями. У цьому розумінні світ можливості має свої закономірності, пізнання яких сприяє кращому розумінню дійсності і є вже сферою знання, яке ми називаємо соціальним.

Усі об'єкти третього світу (книги, теорії, зміст дискусій) допускають можливість трансляції інформації за допомогою породження комунікативних каналів. А реалізація можливості бути зрозумілими або ставлення людини до якогось із об'єктів третього світу приводить до зміни ментальних станів, до виникнення нових. Тобто саме по собі знання – це складний соціальний феномен, в основі якого лежить об'єктивна інформація, значуща для діяльності соціального суб'єкта й стану суспільства.

Отже, виходячи з вищесказаного, можна зробити такі висновки. У системі соціально-філософського знання теоретичне і практичне значення дослідження соціально-знанневого простору особистості пов'язане з обумовленням концептів-топосів життєвого шляху – відкритого і закритого простору особистості. В умовах перманентних соціальних трансформацій особистість опиняється на межі відкритого і закритого знанневого простору, прагне зберегти індивідуальність, самобутність і безпеку, орієнтуючись на соціальний захист з боку суспільства і на особисті життєві ресурси. Зустріч із майбутнім і усвідомлення свого місця в суспільстві майбутнього значно посилює прогностичну складову знанневого простору буття особистості. Осмислення знанневого простору як вираження духовного світу особистості, самореалізації особистості в ціннісному просторі, де нескінченно відтворюються індивідуальні ресурси, розкриває співпричетність особистості з культурою і ціннісними спрямуваннями свого часу.

Нормативно-регулятивний характер соціального знання конститує систему різного роду приписів стосовно поведінки соціального суб'єкта, на основі чого встановлюються міжсуб'єктні механізми підтримки комунікативних зв'язків і

відтворення системи взаємин людей. Роль соціального знання в конструюванні аксіосфери сучасного суспільства бінарна: з одного боку, соціальне знання наповнює аксіосферу новими орієнтирами, є критерієм у її ієрархії, а з іншого – соціальне знання само виступає невід’ємним елементом аксіосфери суспільства.

Література:

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман ; пер. с англ. – М. : Academia- Центр, МЕДИУМ, 1995. – 233 с.
2. Бердяев Н. Парадоксы лжи / Н. Бердяев // Человек. – 1999. – № 2. – С. 102–108.
3. Голубева Л. Н. Бытийственность человека как проблема постиндустриальной эпохи / Л. Н. Голубева // Культурология. – 2010. – № 1. – С. 19–28.
4. Гусев С. С. Проблема понимания в философии / С. С. Гусев, Г. Л. Тульчинский. – М. : Политиздат, 1985. – 192 с.
5. Кушерець В. І. Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій / В. І. Кушерець. – К. : Знання України, 2004. – 248 с.
6. Поппер К. Логика и рост научного знания : избранные работы / К. Поппер ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1983. – 604 с.
7. Проценко О. П. Нормативно-регулятивный потенциал социального знания / О. П. Проценко, С. Е. Чмьхун // Гуманітарний часопис. – 2008. – № 2. – С. 21–29.
8. Рыбалка Е. А. Структурные уровни бытия личности / Е. А. Рыбалка // Гуманитарные и социально-экономические науки. – 2009. – № 6. – С. 45–51.
9. Фуко М. Слова и вещи: Археология гуманитарных наук / М. Фуко. – СПб. : А-сэд, 1994. – 406 с.